

Юрій Митрофаненко

Кандидат історичних наук, старший викладач Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського

У статті проаналізовано розвиток українського антикомуністичного повстанського руху на території сучасної Кіровоградщини протягом 1918—1940-х рр.

Ключові слова: повстанство, отаманщина, селянські рухи, махновщина, григор'євщина, Вільне козацтво, ОУН.

Yuriy Mytrofanenko

Ukrainian anti-bolshevik movement in Kirovograd region (1918—1940s)

The article analyzes the development of Ukrainian anti-communist insurgent movement on the territory of modern Kirovograd region in 1918–1940s.

Key words: insurgency, atamanship, peasant movements, makhnovshchina, hryhor'ievshchyna, Free Cossacks, the OUN.

УКРАЇНСЬКИЙ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ РУХ НА КІРОВОГРАДЩИНІ (1918–1940-і рр.)

З часу проголошення незалежності України історія українського визвольного руху у ХХ ст. викликала зацікавлення не лише професійних дослідників, а й краєзнавців та широке коло громадськості. Наслідком цього стала поява численних наукових праць, публікацій документів, в яких, однак, не достатньо багато уваги присвячено розвитку українського національного руху на східних теренах України. В цьому контексті важливого значення при аналізі особливостей українського антибільшовицького руху в ХХ ст. набуває регіональний підхід, який дозволяє реконструювати події у межах певного району, здійснити порівняльний аналіз процесів у загальноукраїнському вимірі.

Антибільшовицький збройний рух Опору на Наддніпрянській Україні у 1918–1930-х рр. був першою складовою української визвольної боротьби у ХХ ст. Акції спротиву комуністичній владі не оминули землі сучасної Кіровоградщини (Єлисаветчини у 1918–1924, Зінов'євщини в 1924–1939 рр.) і в різних формах тривали до 1944 р. включно.

Проблематика повстанської боротьби на теренах Кіровоградщини є доволі популярною серед краєзнавців, але відсутні узагальнюючі праці, які стосуються національного повстанського руху на території сучасної Кіровоградської області. Найбільша кількість публікацій стосується доби визвольних змагань 1917–1920-х рр. Першим повстанську боротьбу в центральній Україні описав Юрій Горліс-Горський¹.

Збірка спогадів більшовиків, які встановлювали комуністичну владу на Єлисаветчині, видана в 1927 р., незважаючи на свою тенденційність та партійний підхід, містила згадки про повстанські рухи різних напрямків, що дозволяє реконструювати події, пов'язані з українським повстанством².

¹ Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. — Дрогобич: ВФ Відродження, 2006. — 432 с.

² Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине. — Зиновьевск: Окружная Октябрьская комиссия, 1927. — 196 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/kampjaren/index.html>

Процеси антибільшовицької боротьби на землях сучасної Кіровоградщини 1917—1920-х рр. частково розглянуто в працях сучасних істориків. Зокрема, Михайло Ковальчук проаналізував масштаби повстансько-партизанської боротьби на теренах краю у 1919 р. і довів, що найбільшу підтримку мала саме національна течія³. Володимир Лободаєв дослідив розвиток вільнокозацького руху на теренах краю, відзначивши роль організації Вільного козацтва с. Глодоси у боротьбі з більшовизмом⁴. Роман Коваль охарактеризував діяльність отаманських формувань на землях сучасної Кіровоградщини, звернув увагу на факти потужного опору більшовизму в період 1921—1922 рр.⁵.

Крім того, проблематика повстанства розглядалася під час краєзнавчої конференції «За волю і долю України» (Наш край у 1917—1920-х рр.), яка відбулася в Кіровограді в 2001 р. Зокрема, Федір Шепель⁶ віднайшов в обласному архіві СБУ справу, яка стосувалася діяльності загону Пилипа Хмари в 1921—1922 рр. Віталій Постолатій привернув увагу до діяльності організації «Народна помста» на чолі з Володимиром Новицьким, члени якої готували повстання проти більшовиків у Єлисаветграді⁷. Епізоди повстанської боротьби на території краю, біографії окремих ватажків також розглянуто у дослідженнях Віктора Сергєєва⁸ та Григорія Гусейнова⁹.

Епізоди противладних повстанських виступів на теренах краю у 1930—1940-х рр. розглядаються дослідниками регіональної іс-

³ Ковальчук М. *Без переможців: Повстанський рух в Україні проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна (червень 1919 р. — лютий 1920 р.)*. — К.: ВД «Стилос», 2012 — 352 с.

⁴ Лободаєв В. *Революційна стихія (Вільнокозацький рух в Україні 1917—1918)*. — К.: Темпора, 2010. — 672 с.

⁵ Коваль Р. *Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206*. — Київ; Вінниця: Дежавно-картографічна фабрика, 2007. — 227 с.

⁶ Шепель Ф. *Історія отамана-самостійника Пилипа Хмари та його соратників, записана чекістами в тридцять років минулого століття // Матеріали обласної науково-практичної конференції «За волю і долю України» (Наш край у 1917—1920-х рр.)* — Кіровоград, 2002. — С. 99—127.

⁷ Постолатій В. *Трагедія «Народної помсти» // Матеріали обласної науково-практичної конференції «За волю і долю України» (Наш край у 1917—1920-х рр.)*. — Кіровоград, 2002. — С. 64—71.

⁸ Сергєєв В. *На зламі*. — Кременчук: Піраміда, 2011. — 248 с.

⁹ Гусейнов Г. *Піщаний брід та його околиці*. — Дніпропетровськ: Арт-прес, 2007. — 492 с.

торії. Зокрема, І. Петренко наводить приклади виступів проти колективізації та церковної політики більшовиків¹⁰. Інформацію про діяльність осередків ОУН на території Кіровоградської області містять статті професора Володимира Косика¹¹ та дослідника з Дніпропетровська Дмитра Куделя¹². В. Косик наводить дані про діяльність ОУН на Кіровоградщині в контексті аналізу боротьби ОУН і УПА на східноукраїнських землях, а Д. Куделя інформує про зв'язки оунівського підпілля Дніпропетровської та Кіровоградської областей. Кіровоградські краєзнавці В. Доценко¹³ та П. Кизименко¹⁴ писали про діяльність похідних груп ОУН на теренах краю періоду Другої світової війни. Частково тема українського антибільшовицького руху у 1918—1940-х рр. висвітлена в навчальному посібнику «Кіровоградщина. Історія рідного краю»¹⁵. Проте доба 1930—1940-х рр. є однією з найменш досліджених в історії національного повстанського руху.

Оскільки розвідки авторів стосуються окремих періодів антибільшовицького руху на території Кіровоградської області, тому метою цього дослідження є узагальнення історії національно-визвольної боротьби на теренах краю протягом 1918—1940-х рр.

У добу революційних змін 1917—1921-х рр. Єлисаветчина вирізнялася активністю та розмахом повстанського руху різних напрямків: національного, анархо-комуністичного (махновського), більшовицького. Найбільш чисельною та впливовою силою було українське національне повстанство. Цей рух у різних формах тривав від 1918 до початку 1920-х рр. Соціальною базою повстанських рухів були перш за все селяни, які протягом 1917—1919 рр. орга-

¹⁰ Петренко І. *Відібране життя (розкуркулення на Кіровоградщині)*. — Кіровоград: МПП Антураж-А, 2009. — 312 с.

¹¹ Косик В. *Проблеми дослідження національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на східноукраїнських землях [Електронний ресурс]*. — Режим доступу: <http://history.situpnews.com>.

¹² Куделя Д. *Дніпропетровці в Українській Повстанській армії // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр досліджень визвольного руху*. — Львів: Видавництво «Мс», 2003. — Зб. 1. — С. 87—97.

¹³ *Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посібн. / За ред. І. Козир*. — Кіровоград, 2012. — 432 с.

¹⁴ Кизименко П. *ОУН-УПА на Кіровоградщині // Пам'ять стелів*. — К: Мавік, 2004. — 246 с.

¹⁵ *Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посібн. / За ред. І. Козир*. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. — 432 с.

нізували повстання у різних формах. Так, у 1917—1918 рр. поширення набув рух Вільного козацтва. Найбільш потужно в організаційному плані він розвинувся у с. Глодоси (нині Новоукраїнський район Кіровоградської області). Більшовики пояснювали спротив селян владі тим, що «Зінов'євщина — найбільш заможний у прибережній чорноморській полосі округ з найбільшим відсотком великих селянських господарств»¹⁶.

Єлисаветградські робітники також не виявляли симпатій до комуністичних перетворень, бо перебували під впливом більш поміркованої ідеології меншовиків. «Єлисаветградський пролетаріат найбільше перешкоджав переростанню буржуазної революції в соціалістичну», — подібним чином оцінили настрої тутешніх робітників місцеві більшовики¹⁷. У 1917—1918 рр. у Єлисаветграді діяв робітничий вільнокозацький загін. У 1918 р. в місті вибухнуло народне повстання, яке організували представники правих соціалістичних партій (меншовики та есери). Їх підтримала значна частина населення міста на Інгулі, намагаючись захиститися від економічних експериментів більшовиків та їхніх тодішніх союзників — анархістів¹⁸.

У 1919 р. на теренах краю поширився григор'євський рух з центрами у селі Верблюжка (нині Новгородківський район Кіровоградської області) та Олександрії (тоді повітовий центр Херсонської губернії). Матвій (Нечипір) Григор'єв у першій половині 1919 р. був найвпливовішим повстанським ватажком Херсонщини, якого підтримувала значна частина українського селянства. В травні 1919 р. саме в Єлисаветграді розпочалося найбільше антибільшовицьке повстання, яке очолив отаман М. Григор'єв. Він був прихильником ідеології націонал-комунізму, тому прагнув ліквідувати комуністичний режим в Україні. Влада мала перейти до багатопартійних рад з квотою національного представництва в них відповідно до кількості населення, яке проживало в Україні. Зо-

¹⁶ *Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине. — Зиновьевск: Окружная Октябрьская комиссия, 1927. — 196 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://millitera.lib.ru/h/kampfjaren/index.html>*

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Митрофаненко Ю. Робітники та селяни проти «робітничо-селянської влади» в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.exp21.com.ua/history/111-5.htm>*

крема, українцям мало належати 80% місць у радах, росіянам — 15%, євреям — 5%. Незважаючи на вдалий початок повстання, протягом двох наступних тижнів сили отамана Григор'єва було розгромлено більшовиками. Наслідками повстання був зрив військової інтервенції в Угорщину та послаблення фронту проти білогвардійців, захоплення України Збройними силами Півдня Росії (денікінцями) влітку 1919 р.

У липні—серпні 1919 р. у степових просторах Кіровоградщини відновлював та реорганізовував свою повстанську армію Н. Махно, який після вбивства М. Григор'єва в липні 1919 р. приєднав до себе частину його загону.

Чисельним та значущим протягом восени 1919 р. став український повстанський рух на підтримку влади Української Народної Республіки. Найбільш авторитетними його ватажками були уродженці краю Андрій Гулий-Гуленко та Герасим Нестеренко-Орел. Восени 1919 р. повстанці національного спрямування становили серйозну загрозу для більшовицької, а згодом і денікінської влади. Двічі їхніми силами в Єлисаветграді у 1919 р. відновлювалася влада УНР¹⁹.

Десять сіл сучасної Кіровоградщини в 1919—1922 рр. входили до сфери впливу холодноряських отаманів, які перешкоджали встановленню більшовицького та білогвардійського режимів на теренах сучасних Черкаської та Кіровоградської областей. Це були населені пункти сучасного Олександрівського району Кіровоградської області: Іванківці, Триліси, Любомирка, Базиківка, Стара Осота, Нова Осота, Бірки, Нижчі Верещаки, Вищі Верещаки, Цвітна. Ісаак Мазепа підкреслював, що керівництво армії Першого зимового походу, зокрема Михайло Омелянович-Павленко та Юрко Тютюнник, володіючи даними про розмах повстанського руху на Єлисаветчині, розраховувало тут поповнити свої сили. Це сталося після приєднання до її складу загонів А. Гулого-Гуленка, найвпливовішого ватажка цього краю, в січні 1920 р.²⁰

Згадуючи про розмах повстанського руху, місцеві більшовики зазначили: «На фоні революційних подій на Україні, Зінов'євщина

¹⁹ Ковальчук М. *Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння: Наукова монографія.* — К.: Темпора, 2006. — 576 с.

²⁰ Мазепа І. *Україна в огні й бурі революції 1917—1921: в 3 т. Т. 2.* — К.: Темпора, 2003. — 608 с.

вирізняється особливо яскравим місцем, зіткненням рушійних сил революції з рушійними силами кулацької реакції»²¹.

Незважаючи на значний опір, насамперед місцевого селянства, більшовики утвердилися на теренах сучасної Кіровоградщини на початку 1920 р., значною мірою завдяки чисельній перевазі сил регулярної Червоної армії, неукраїнської за своїм національним складом. Однак навіть після цього повстанська боротьба проти більшовизму тривала.

Встановлення комуністичної влади, проведення економічних реформ (нова економічна політика), часткова амністія учасникам повстанських рухів хоча й послабили рух, але не призвели до його остаточної ліквідації. Серед повстанців залишився значний прошарок учасників, які не могли примиритися з існуючою більшовицькою владою. У 1920-х рр. з трьох повстанських течій збереглася одна — національна. Більшовицьке повстанство після встановлення комуністичної влади в Україні втратило свій сенс, анархо-комуністична течія після відходу основних сил махновців з території краю швидко зникла.

Протягом 1920—1923 рр. Єлисаветградський та Олександрійський повіти Херсонської губернії (значна частина сучасної Кіровоградської обл.) були охоплені повстанським рухом. Зокрема, у 1920 р. місцеве селянство поповнило лави Степової дивізії уродженця краю Костя Пестушка-‘Степового-Блакитного’. У 1920—1921 рр. в с. Цвітна (нині Олександрівський район Кіровоградської області) за підтримки заможного селянства було сформовано загін Пилипа Хмари. Ядро загону становили колишні григор’івці та коцурівці (члени анархо-комуністичного загону отамана Свирида Коцура). За хмарівцями серед селянства закріпилися неофіційна назва «гайдамаки». Повстанці користувалися підтримкою місцевого населення²². Крім цього на теренах краю активно діяли загони Ларіона Завгороднього, Івана Деркача, Чорного Ворона (В. Скляр)²³. У сусідній Єлисаветградівці (нині Олександрівський

²¹ *Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения...*

²² *Шепель Ф. Історія отамана-самостійника Пилипа Хмари та його соратників...* — С. 99—127.

²³ *Коваль Р. Операція «Заповіт». Чекістська справа № 206.* — Київ; Вінниця: Державно-картографічна фабрика, 2007. — С. 15—22.

район Кіровоградської області) існувала організація, яка перебувала під впливом партії українських есерів (УПСР), яка надавала підтримку повстанцям. Повстанські формування діяли також у повітах, наближених до Полтавщини. Зокрема, у 1920 р. там спалахнуло велике повстання селян проти політики «воєнного комунізму» (Семигірське повстання) (нині Світловодський район Кіровоградської області)²⁴.

В 1921 р. з метою підтримки Листопадового рейду (Другого Зимового походу) та організації антибільшовицького повстання на Єлисаветчині в місті було створено організацію «Народна помста» на чолі з Володимиром Новицьким, який налагодив зв'язки з Ю. Тютюнником²⁵. Також у місті діяв повстанком під керівництвом Герасима Нестеренка-Орла. Значна кількість повстанців, мережа підпільних організацій, географічна близькість та тісні зв'язки з Холодним Яром змусили чекістів приділити підвищену увагу цьому регіону. В одному з їхніх звітів 1922 р. зазначалося, що «населення Єлисаветградського та Олександрійського повітів сильно невдоволене більшовицькою владою та ставиться до неї вороже»²⁶. Можливо, саме тому Єлисаветград став центром боротьби з повстанцями Холодноярської республіки. За активної участі місцевих чекістів у 1922 р. було розроблено та реалізовано операцію «Заповіт», яка призвела до арешту кількох отаманів та нейтралізації значної частини повстанських загонів²⁷.

Проте навіть після розправи з повстанцями та амністії села, які були центрами повстанського руху, перебували під пильним наглядом ГПУ, а згодом НКВД. Про це свідчать справи, які вдалося відшукати краєзнавцям в обласному архіві Служби безпеки України. Вони стосуються діяльності загону Пилипа Хмари та організації «Народна помста». Один з фрагментів «справи Пилипа Хмари» має примітку «Облік колишніх бандитів по Знам'янському району». У переліку імен згадуються 304 особи. Крім убитих, по-

²⁴ Сергєєв В. На зламі. — Кременчук: Піраміда, 2011. — С. 110—111.

²⁵ Постолатій В. Трагедія «Народної помсти» // Матеріали обласної науково-практичної конференції «За волю і долю України» (Наш край у 1917—1920-х рр.). — Кіровоград, 2002. — С. 64—71.

²⁶ Коваль Р. Операція «Заповіт»... — С. 30.

²⁷ Там само.

мерлих, емігрантів привертає увагу пункт «решта учасників банди Хмари встановлюється»²⁸.

До своєрідного переліку «бандитських сіл», тобто тих, які підтримували повстанців під час визвольних змагань 1917—1920-х рр., потрапили с. Верблюжка — резиденція Григор'єва, с. Родніковка (Сентово) (нині Олександрівський район) — місце організації махновцями селянського з'їзду, с. Піщаний Брід (нині Добровеличківський район), де народилася Галина Кузьменко — дружина Н. Махна. Хвиля арештів прокотилася с. Глодосами, а про с. Цвітна в доповідній записці місцевих чекістів вказувалося, що воно «і досі перебуває під впливом релігії та куркулів»²⁹.

Не припинився опір комуністичним експериментам на теренах краю й під час проведення колективізації. Краєзнавець І. Петренко наводить численні приклади спротиву комуністичним експериментам селянами Зінов'євщини. Протягом 1929 р. на території Зінов'євського округу (значна частина території сучасної Кіровоградської області) було зафіксовано 1727 виступів селян проти політики насильницької колективізації³⁰. Боротьба проти колективізації тривала й протягом наступного року. Нижче наводяться акції, про які місцеві органи влади мусили повідомляти до Харкова. 3 березня 1930 р. повстання виникло в «бандитському селі» Сентово. Це була так звана «волинка» (виступи жіноцтва проти колективізації): великий гурт жінок напав на хлів колгоспу і розібрав усупільнених корів. 11—12 березня вже чоловіки повернули собі з колгоспної стайні 250 коней. Дослідник зазначає, що наляканий актив села почав покидати куркульські хати, куди «незаможники» встигли вселитися після розкуркулення³¹.

19—24 березня 1930 р. значні заворушення відбулися в с. Турія Новомиргородського району, які призвели до ліквідації колгоспного ладу в цьому населеному пункті. У с. Спасове Новопраського району (нині Олександрійський район Кіровоградської області) в 1930 р. 80 жінок вимагали від представників місцевої влади від-

²⁸ Шепель Ф. *Історія отамана-самостійника Пилипа Хмари та його соратників...* — С. 99—127.

²⁹ Петренко І. *Відібране життя (розкуркулення на Кіровоградщині)...* — С. 266.

³⁰ Там само. — С. 247.

³¹ *Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посібн. / За ред. І. Козир. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. — С. 193—194.*

крити церкву. Доповідна записка Зінов'євського карного розшуку також зафіксувала їх намагання «змусити молитися Богу голову та секретаря колгоспу»³².

У липні 1930 р. в Устинівці (районний центр Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії) відбувся селянський бунт, який ледь не призвів до ліквідації «більшовицької влади в окремо взятому райцентрі»³³. Спровоковані свавіллям місцевої міліції, селяни погрожували «перебити владу, захопити пошту та телеграф, негайно перерізати всі телефонні проводи, щоб не надійшло підкріплення». Влада відповіла селянам каральними акціями озброєних загонів ГПУ та міліції³⁴.

Аналізуючи акції селянської боротьби з владою в 1930 р. на теренах краю, І. Петренко зазначив, що «виступи селян 1930 р. проти політики більшовицької партії були масовими, охопили всі без винятку села та хутори нинішньої Кіровоградщини і примусили владу дещо пом'якшити свою політику»³⁵. Спалахи селянської непокори були приборкані репресіями та Голодомором 1932—1933 рр. Це стало причиною згортання національного руху Опору на території краю, що було властиво всім регіонам України, які перебували у складі СРСР.

В умовах Другої світової війни, яка призвела до тимчасової ліквідації комуністичної влади в Україні, національний рух на Наддніпрянській Україні відновився у формі діяльності похідних груп ОУН(б). На Кіровоградщині діяли представники Південної похідної групи. Обласним провідником був Осип Безпалько-‘Маріян Мартин’. За його інформацією, наприкінці 1942 р. націоналістичні підпільники у кількості більше тисячі осіб діяли в 15 містах та 543 селах сучасної Кіровоградщини³⁶. За даними знаного дослідника Володимира Косика, найміцніші осередки існували в районних центрах області: Олександрії, Новоукраїнці, Бобринці, Новомиргороді, Знам’янці, Аджамці³⁷.

³² Петренко І. *Невідомі війни (церква і держава на Кіровоградщині)...* — С. 161.

³³ Петренко І. *Відібране життя (розкуркулення на Кіровоградщині)...* — С. 258.

³⁴ Там само. — С. 247.

³⁵ Там само. — С. 252.

³⁶ Кизименко П. *Невідома війна (ОУН-УПА на Кіровоградщині) // Пам'ять степів.* — Кіровоград, 2004. — С. 234.

³⁷ Косик В. *Проблема дослідження боротьби ОУН-УПА ...*

За спогадами останнього командира УПА Василя Кука, найміцніші осередки існували в Новоукраїнці та Олександрії (районні центри Кіровоградської обл.). Керівники похідних груп, аналізуючи настрої місцевого населення, з подивом зазначали, що кіровоградці з прихильністю та розумінням ставляться до національного революційно-визвольного руху»³⁸.

Однак факт популярності подібних ідей не був випадковим з огляду на попередній досвід повстанської боротьби 1920—1930-х рр. Чимало мешканців «бандитських сіл», нащадків учасників повстанського руху, підтримали націоналістичний рух 1940-х рр. Зокрема, Іван Ірклієнко з Цвітного, центру підтримки Чорноліського полку П. Хмари, зазначав: «Мої предки зроду-віку козаки, отож я завжди відчував потяг до свободи. Працьовиті були... Національної свідомості навчався у Косіора, Постишева, Хрущова, Любченка тощо. Вони національну ідею обливали брудом, а для мене то було пробудження»³⁹.

Обласний провід ОУН складався з місцевих мешканців та членів похідних груп, а окружні й районні проводи — переважно із населення Кіровоградщини. Ідеї, декларовані членами похідних груп, поширювалися місцевими прихильниками націоналістичної ідеології, бо західноукраїнська вимова членів похідних груп ОУН з Галичини та Волині не сприяла конспіративній роботі. Організаторами запільної мережі були представники сільської інтелігенції: вчителі, агрономи. «Члени Похідних груп ОУН, що прийшли із західноукраїнських земель і пішли в підпілля, безпосередньої участі в організації руху вже не брали, а всю організаційну роботу виконували місцеві члени ОУН», — згадував один з учасників руху Опору Степан Глід⁴⁰.

Провідною формою діяльності націоналістичного підпілля було просвітництво: агітаційно-інформаційна робота, мітинги, маніфестації, поширення друкованих видань українського патріотичного змісту, виявлення та фіксація злочинів проти українців з боку окупаційних режимів. Один із ветеранів підпілля ОУН згадував про відкриту й масову маніфестацію на Кіровоградщині, присвячену Акту відновлення Української самостійної соборної держави⁴¹.

³⁸ Кизименко П. ОУН-УПА на Кіровоградщині... — С. 234 — 235.

³⁹ Там само. — С. 236.

⁴⁰ Там само. — С. 234—237.

⁴¹ Там само. — С. 237.

Дослідники націоналістичного підпілля на Кіровоградщині відзначали факт значної підтримки повстанцями Української автокефальної православної церкви, а от «Москвофільська Автономна Церква, через діяльність підпілля, не могла здобути ґрунт на Кіровоградщині»⁴².

Факти існування націоналістичної течії на теренах краю підтверджують доповідні записки НКВД УРСР у Кіровоградській області 1941—1942 рр. Зокрема, в одній з них зазначалося, що «українські націоналісти в Кіровограді друкують і поширюють антигітлерівські листівки, прокламації, проводять нелегальні зібрання і мають зв'язок з українськими націоналістами Західної України, звідки отримують націоналістичну літературу»⁴³.

Поруч з пасивними формами боротьби мали місце й акції, спрямовані на зрив вивезення населення до Німеччини. Дослідники діяльності ОУН і УПА на Кіровоградщині, посилаючись на книгу «Похідні групи ОУН», згадують про рейди групи УПА західними районами області (Голованівський район) та про збройні зіткнення з німецькими частинами на Кіровоградщині⁴⁴.

Привертає увагу реалістична та правдива оцінка повстанцями перспектив боротьби та віра в силу національної ідеї. Зокрема, один з них, І. Ірклієнко зазначав, що рух на підтримку націоналістичного підпілля не вирізнявся чисельністю та масовістю: «Ми всі знали, що не перемаємо. Певною мірою ми були камікадзе. Та ми працювали на майбутнє. Селяни часто нам казали: “Все добре. Все так. Але ж у вас не вистачить сил”. Та ми відповідали: “Наша сила у нашій свідомості. Ми отримаємо моральну перемогу»»⁴⁵.

Про об'єктивний аналіз стану націоналістичного руху на Кіровоградщині свідчив звіт керівництва оунівського підпілля в 1942 р.: «Більшовицька пропаганда має успіхи, тому що за нею стоїть реальна сила — Червона армія. Нашу пропаганду народ сприймає, але турбується, що буде, як повернуть більшовики»⁴⁶.

У 1944 р., після відновлення комуністичної влади на теренах області націоналістичний рух згасає. Справдилися прогнози чле-

⁴² Кизименко П. ОУН-УПА на Кіровоградщині... — С. 239.

⁴³ Кіровоградщина. Історія рідного краю... — С. 193—194.

⁴⁴ Кизименко П. ОУН-УПА на Кіровоградщині... — С. 245.

⁴⁵ Там само. — С. 236.

⁴⁶ Кіровоградщина. Історія рідного краю... — С. 220.

нів українського визвольного руху на Кіровоградщині про те, що страх перед репресіями та відновлення контролю НКВД за настроями населення України, боротьба з виявами національної свідомості призведе до припинення підтримки ідей національно-визвольної боротьби.

Отже, попри доволі скупі дані з історії українського визвольного руху на терені сучасної Кіровоградщини, які ще потребують уточнення і ретельного дослідження, проаналізований часовий зріз його розвитку дозволяє робити висновок про його тяглість і спадковість. Кожне десятиліття антибільшовицької боротьби мало свою специфіку, що проявлялась в різниці організаційних форм і напрямків діяльності, однак на різних етапах ця боротьба спрямовувалась проти більшовицької влади, яку сприймали як окупаційну і чужу. Все це дозволяє спростувати міфологему про відсутність традицій прихильності населення краю до націоналістичного руху.